

DÜNDEN BUGÜNE TÜRKİYE'DE DİNİ VE KÜLTÜREL HAYAT

ATATÜRK
ÜNİVERSİTESİ

AİA-AÖF

İÇİNDEKİLER

- Din Olgusu ve İslam
- İslam'ın İnsana Bakışı ve Müslüman Kültürü
- Din ve Sosyokültürel Hayat
- Türkiye'de Dini Hayata ve Kültürel Dokuya Etkisi Bakımından Modernleşme
- Din Siyaset İlişkisi
- Türkiye'de Dini Gruplar

HEDEFLER

- Bu üniteyi çalıştıktan sonra;
  - Din olgusu ve bu çerçevede İslam'ın konumunu öğrenecek,
  - İslam'ın insana bakışı ve bu çerçevede oluşan Müslüman kültürü hakkında bilgilenecek
  - Dinin sosyal hayattaki işlevi ve kültüre etkisi, din bilim ve din siyaset ilişkileri konusunda bilgilenecek,
  - Türkiye'de dinî hayata etkisi bakımından modernleşmeyi değerlendirebilecek
  - Türkiye'deki dinî gruplar hakkında genel bilgi sahibi olacaksınız.

TÜRKİYENİN
TOPLUMSAL VE
EKONOMİK YAPISI

ÜNİTE

6

GİRİŞ

Osmanlı’da, motiflerin hâkim karakteri oluşturduğu, kültürel hayatın da bu çerçevede şekillendiği söylenebilir.

Türkiye Cumhuriyeti tarihi olarak Osmanlı Devleti’nin devamıdır. Osmanlı da Selçuklu ve ondan önceki Müslüman devletlerin mirasçısıdır. 700 yıl ayakta kalan Osmanlı’da, bazı farklı görüşler bulunmakla birlikte devlet kademeleri ile hayatın bütün alanlarında bireysel anlamda bazı sapmalar gözükse de genel manada *dinî* motiflerin hâkim karakteri oluşturduğu, kültürel hayatın da bu çerçevede şekillendiği söylenebilir. Selçuklu ve Osmanlılarda, üyelerine ahlakının özünü oluşturan zühdü kazandırma, onları bu duygularla donatmayı amaçlayan ve irfan geleneğini temsil eden tasavvufi akımların (tarikât) toplum ve yönetim üzerindeki güçlü nüfuzu bilinmektedir. Kuruluş aşamasında Osman Gazi’nin bir tarafında ilim geleneğini temsil eden Dursun Fakih’in diğer tarafında irfan geleneğini temsil eden Şeyh Edebali’nin bulunması anlamlıdır. Aynı zamanda tarihçi de olan Ahmed Cevdet Paşa’nın Osmanlı Devletinin kurucusu Osman Bey’in oğlu Orhan Gazi’ye ölümünden önce yapmış olduğu üç vasiyetten birisinin Allah’ın emirlerine saygı ve yarattıklarına da şefkatle muamele olduğunu nakleder ki (Tarih-i Cevdet, I, 58) bu İslam ahlakının özü ve Osmanlı kuruluş felsefesinin ana esasıdır. Osmanlı, yedi asırlık süreç içerisinde kurumsal anlamda bu özü büyük ölçüde muhafaza etmiş ve bu çerçevede oluşan kültürel yapı bireysel ilişkiler anlamında Türkiye Cumhuriyetine intikal etmiştir. *Ancak Osmanlının son döneminde batının göz kamaştırıcı teknolojisi sebebiyle dine karşı gelişen batılılaşma hareketi yeni cumhuriyetin ideolojisinde belirleyici rol oynamış ve siyasal alanda din bütünüyle devre dışı kalmış, sosyal sahada da dinin alanını büyük ölçüde sınırlandırılmıştır. Günümüz Türkiyesinde bireysel anlamdaki kültürel değerler ise küreselleşme ile birlikte büyük ölçüde değişmektedir.* En basitinden “Allaha ısmarladık” ya da “Allah’a emanet ol” yerine “ben gittim hadi kendine iyi bak” gibi günlük dildeki ifadeler örnek olarak zikredilebilir. Bu ünite de kültüre yön veren bir değer olarak din olgusu, din olarak İslam’ın diğer dinlere göre konumu, İslam’ın insana yaklaşımı, İslam ve sosyal hayat, İslam ve kültürel hayat, İslam ve modernleşme, İslam bilim ilişkisi ve terakki, Türkiye’deki dinî gruplar konuları işlenecektir.

DİN OLGUSU

Din duygusu bir yaratılış gerçekliği (fitrî) olarak bütün insanlarda mevcuttur.

Din duygusu bir yaratılış gerçekliği (fitrî) olarak bütün insanlarda mevcuttur. Bunun sonucunda evrensel bir olgu olarak din, insan ve toplum hayatında daima önemli bir değer olagelmıştır. Bundan dolayı olmalı ki insan nefsi ile baş başa kaldığında bazen bir hayvana, bir ağaca, bazen kendi yaptığı bir puta, aya, güneşe, yıldızlara tapmış ve ilkel biçimde bu ihtiyacını gidermeye çalışmıştır. Dinler tarihi araştırmaları geçmişte ve günümüzde dinsiz bir topluma rastlanmadığını tespit etmiştir. İnsan çok farklı sebeplerle de olsa güçlü olduğunu kabul ettiği insanüstü bir varlığa bağlanma, onu kutsama ve onunla bütünleşme gereğini daima hissetmiştir. Özellikle acziyet karşısında sığınma ihtiyacı ve ölümsüzlük gibi köklü bir duyguya sahip olmakla birlikte ölümün kaçınılmaz bir gerçeklik oluşu onu inanmaya sevk eden sebepler arasında önemli bir yer tutmaktadır. Kabulünden sonra din, insanın hayatına yön veren en önemli olgudur. Dinî dil, edebiyat, sanat gibi kültürel unsurların yanı sıra insanın çevresiyle olan bütün ilişkilerinde mesela

Anadolu topraklarına İslam hâkim olduktan sonra İslam bu coğrafyanın kültür, sanat, medeniyet, edebiyat gibi hayat damarlarının en belirleyici unsuru

giyim-kuşam, yeme içme gibi gündelik ihtiyaçların giderilmesindeki tercihlerinde, aile ve diğer insanlarla olan ilişkilerinde, devlet ile münasebetlerinde etkili bir güçtür. Dolayısıyla hayattaki her gelişme dinî açıdan değerlendirilmek durumundadır. Anadolu topraklarına İslam hâkim olduktan sonra bu coğrafyanın kültür, sanat, medeniyet, edebiyat gibi hayat damarlarının en belirleyici unsuru olmuştur.

Anadolu İnsanın Dinî Olarak İslam

Kur’ân-ı Kerîm, Allah’ın ruhlar âleminde bütün insanları karşısına alıp: “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” diye sorduğu, onlardan gelen: “Evet sen bizim Rabbimizsin, biz buna şahidiz” cevabıyla da bir ulûhiyet-ubudiyet (Allah-kul) sözleşmesi yaptıklarından bahseder (A’râf, 7/172). Buna göre din, insanların rabbi olan Allah’ın vahiy meleği Cebrail (a.s.) vasıtasıyla peygamberlerine bildirdiği onların da ümmetlerine tebliğ ettiği sözleşme hükümlerinden ibarettir denilebilir. Bu hükümler insanın yaratılış amacı olan kulluğun (Zariyât, 51/56) nasıl yapılacağını düzenleyen esaslardan oluşur. Dünya ve ahiret saadeti bu hükümlere uygun davranmakla elde edilebilir. Klasik kaynaklarda din bu özelliği öne çıkarılarak “akıl sahibi insanları kendi tercihleriyle bizzat hayırlı olan şeylere götüren ilahi kanunlar / prensipler bütünü” olarak tanımlanır (Ebü’l-Bekâ, 694).

İlahi dinler birbirlerini tasdik ederek gelmiştir (Bakara, 2/53, 185; Âl-i İmrân, 3/4; Enbiya, 21/48; Furkan, 25/1). Bu, bütün semavi dinlerin temel esaslarda ortak olduğuna işaret eder (Tümer, 1994:313). *Bu sebeple İslam aslı bozulmamış bütün dinlerin ortak adıdır. İnsanların zaman içinde dinî hükümleri tahrif etmesi sebebiyle bizzat Allah tarafından yeni bir peygamberle bunlar düzeltilmiştir. Bu sözleşme hükümlerinin en son ve en mükemmel hâli Kur’ân-ı Kerîm’dir; dinin adı da İslam’dır* (Âl-i İmrân, 3/19, 85; Mâide, 5/3). Peygamberler zincirinin en son halkası ise Hz. Muhammed’dir (Ahzâb, 33/40).

İSLAM’IN İNSANA BAKIŞI VE BU ÇERÇEVDE OLUŞAN MÜSLÜMAN KÜLTÜRÜ

İslam, Müslümanlarla diğer insanlar arası iyi ilişkileri insan olma şerefi (İsrâ’, 17/70) ve barış temeline oturtur. Bu anlayış İslam toplumlarında yaşayan Müslüman olmayan kesimlerin inanç ve kültürel değerleriyle birlikte varlıklarını sürdürmelerine zemin hazırlamıştır. Allah, Nisâ’ suresinin ilk ayetinde bütün insanlığa hitaben insanlığın ortak atasının Hz. Âdem olduğuna dikkat çeker. Hz. Peygamber de önemine binaen aynı hususu dile getirir (Ebû Dâvûd, “Edeb”, 111; Tirmizî, “Tefsîr”, 49/5; Ahmed b. Hanbel, II, 361, 424). Bahsedilen ayet onun cinsinden de eşi Havvâ’nın yaratıldığını ve tüm insanlığın erkekli kadınlı bu ikisinden türediğini bildirir. Hucurat suresinin 13. ayetinde de bu gerçekliğe dikkat çekilir. Anne babası aynı olan insan neslinin farklı kavim ve kabilelere ayrılma sebebi ise tanışmaya vesile olması şeklinde açıklanır.

Bu, İslamî değerler dizisinde bütün insanları aynı ontolojik düzlemde buluşturan ve bütün ontolojik farklılıkları kaldıran bir zihniyetin ifadesidir. Bu

Batıda olduğu şekliyle İslam toplumlarında sınıfsal bir yapıdan söz etmek mümkün değildir.

açından Batıda olduğu şekliyle İslam toplumlarında sınıfsal bir yapıdan söz etmek mümkün değildir. Hiç kimsenin yaratılış farklılığından dolayı bir imtiyazı, ayrıcalığı yoktur. Eğer mümin ise din kardeşi, değilse insan kardeşidir. Bu da barışın, dostluğun, yardımlaşmanın, adaletin ve merhametin zemini. Ana baba bir kardeş olma bilinci zulme mani olduğu gibi sevgi, şefkat odaklı ilişki ve kaynaşmayı da beraberinde getiren bir niteliğe sahiptir.

Hz. Peygamber’in hacc esnasında bütün insanlara hitaben “insanların canları, malları, şeref ve namusları dokunulmazdır” dedikten sonra üç defa “sakın zulmetmeyin, sakın zulmetmeyin, sakın zulmetmeyin” şeklindeki uyarısıyla bu konudaki duyarlılığını ortaya koymuş ve bu talebinin de orada bulunmayanlara duyurulmasını bir görev olarak dinleyenlere, öğrenenlere yüklemiştir (Ahmed b. Hanbel, V:72).

Bu bağlamda kadına da yer vermek gerekir. Az önce de bahsedildiği üzere Nisa suresinin 1. ayetinde Hz. Âdem’i yaratan Allah Te’âlâ onun yalnızlığını Hz. Havva ile gidermiştir. Kur’ân-ı Kerîm: “Kadınlarınıza iyi davranın” (Nisâ’, 4/19) ayetiyle kadınlar hakkındaki tutumunu ortaya koymuştur. Hz. Peygamber de bir hadisinde: “Allah katında sizin en hayırlınız kadınlara karşı iyi davranmanızdır. Bu konuda en iyi örneğiniz de benim” buyurmuştur (İbn Mâce, “Nikâh”, 50; Dârimî, “Nikâh”, 55). Eşi Hz. Âişe de bunu tasdik ederek O’nun eşlerine ve hizmetçilerine hiç bir zaman kırıcı davranmadığını ifade etmiştir (İbn Mâce, “Nikâh”, 50).

Aynı anne babanın çocukları olmak *asabiyeti* anlamsız kılar. Asabiyet, haksız olmasına rağmen kavminden olanın yanında yer almak ve ırkçılık yapmak demektir (Ebû Dâvûd, “Edeb”, 112). Aynı kökten türeyen insanların birbirlerine karşı soy sople övünme, kibirlenme gibi ahlak dışı tavırlar sergilemeleri, etnik ayrımcılığa dayalı tavır içinde olmaları yani asabiyet zihniyetiyle hareket etmeleri anlamsızdır. Hz. Peygamber, Bilal’i “siyah kadının oğlu” hitabıyla inciten bir arkadaşına sert tepki göstermiş ve insanın değerini belirleyen iyi işlerde bulunmak olduğunu söylemiştir (Beyhakî, 2003: 130).

Hz. Peygamber’in soy sople övünüp ırkçılık yapanların / asabiyet davasına düşenlerin Allah nezdinde, en büyük zevki ve gıdası dışı olan, temiz kokudan mesela gül kokusundan bayılan ve ancak pislik kokusuyla kendisine gelebilen mayıs böceğinden daha değersiz olduğunu bildirmesi, cezalarını da cehennemde kömür olmak şeklinde haber vermesi (Ebû Dâvûd, “Edeb”:111) manidardır.

İslam hukukçularına göre hürriyet bir şereftir (Kâsânî, IV: 138) ve insanın doğuştan sahip olduğu aslı statüsüdür (Serahsî, 1324 h:158). Dolayısıyla kölelik, insan onuruna yakışan bir statü değildir. Bu sebeple de kaldırılmalıdır. Ancak İslam gelir gelmez toplumsal, ekonomik ve psikolojik şartların getirdiği zorunlulukları dikkate almaksızın doğrudan doğruya ani bir biçimde ve radikal bir kararla köleliğin kaldırıldığını ilan etseydi, bütün toplumsal dengeler alt üst olabilirdi. Onun için de zamana yayılması (tedric) gerekiyordu. İslam’ın tavrı da bu yönde olmuştur. Bu zorunluluktan dolayı İslam öncelikle onların durumunu düzeltmiştir.

Aynı anne babadan olma ve insanın şerefli bir varlık olarak yaratıldığı gerçeği maddi ve manevi anlamda eziyet verici, küçük düşürücü, incitici özelliğiyle onur kırıcı bir eylem olan işkencenin hoş karşılanmadığını ve yasak olduğunu ifade eder (Buhârî, “Mezâlim”, 30, “Zebâih”, 25, “Megâzî”, 36; Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 110).

Müslüman toplumlarda insana sırf insan olduğu için iyi muamele edilmesi gerektiği bir ibadet olarak mali yardım yapılabileceği görüşüyle de pratiğe dönüşmüştür.

Hizmetçi, köle, hür, sanık, hükümlü, esir gibi statüsü ne olursa olsun dinî, dili, etnik kimliğine bakılmaksızın işkence yasaklanmıştır.

Onura sahip olma bakımından insanın dirisi ile ölüsü arasında fark yoktur. İnsanın ölüsü de dirisi gibi saygındır. Bunun için olmalı ki, Hz. Peygamber Bedir Gazvesi’nde öldürülmüş olan müşriklerin kabir kazılarak defnedilmesini emretmiş, ölümlere her türlü insanlık dışı muameleyi yasaklamıştır (İbn Hişam, II: 557).

Müslüman toplumlarda insana sırf insan olduğu için iyi muamele edilmesi gerektiği bir ibadet olarak mali yardım yapılabileceği görüşüyle de pratiğe dönüşmüştür. Mesela İslam toplumunda yaşayan gayrimüslim vatandaşlara Hz. Ömer zekât verilebileceğini söylemiştir. Hâlife Ömer bu sonuca zekâtın verileceği yerleri belirleyen ayetteki (Tevbe, 9/60) *mesâkin* (miskinler) kelimesinin bu anlama geldiğini belirterek varmıştır.

DİN VE SOSYO-KÜLTÜREL HAYAT

İslam toplumlarında sosyal hayattaki ilişkilerin temel dinamiği olarak iman ve ibadetin oluşturduğu ahlâkla kendisiyle barışık, varlıkla ilişkide karşılıksız sevgiyi (şefkat) ve ihsanı (gönülden gelen bir coşkuyla iyilik etme) merkeze alan bir birey hedeflenmiştir. Bu zihniyet insanlar arası ilişkilerde sıcak bir ortam oluşturmuş, gönülleri kaynaştırmış, diğerkâm, yardımsever, hoş görülü, nezaketli, başkasını kendisine tercih eden bir yapı kurmuştur. Medeniyeti oluşturan da bu dokudur. İslam medeniyeti *rasyonel akıl* temelli değil *duygu* yüklüdür ve onun odağında *gönül* vardır. Batı toplumlarıyla İslam yurtlarının ayırıcı özelliği de burada ortaya çıkmaktadır. İşte tarihi süreç içerisinde İslam toplumlarında bu ruh üzerine medeniyet tarihine damgasını vurmuş bazı kurumlar oluşmuştur. Bunların bir kısmı bu gün de yaşamaya devam etmektedir. Vakıflar bunlardan birisidir.

Bu açıdan İslami vakıflar, medeniyet dünyasının hayranlık duyduğu bir müessesedir. Bugün devletin üstlenmiş olduğu sosyal, kültürel ve ekonomik hizmetler geçmiş dönemlerde çok başarılı bir şekilde vakıflarca yürütülmüştür. Türkiye’de teknolojinin işlevsiz hale getirdiği son dönemlere kadar Anadolu’nun köylerinde cami yanında inşa edilen köy odaları aynı işlevi görmüştür. Köy halkı sıra ile her gün üç öğün yemek çıkarır, gelenlerin hiçbir endişesi olmadan o köyün misafiri olarak orada hayvanıyla birlikte hiçbir ücret talebinde bulunulmaksızın ağırlanırdı. Ayrıca cemaat orada çaykahve eşliğinde sohbet eder, kültür hazinelerinden bazı kitapları tekrar tekrar okuyarak bazı bilgileri canlı tutar ve kültürel değerleri yaşatırdı.

Anadolu’da “Tanrı misafiri” kültürü hâlâ bugün yaşamaktadır ve bu yönde oluşan güçlü bir gelenek devam etmektedir. Hz. Peygamber’in misafirin ev sahibine duasının Allah tarafından kabul göreceği hadisi (İbn Mâce, “Du’â”, 11, “Sıyâm”, 48; Tirmizî, “Birr”, 7) bu kültürün itici gücünü oluşturmuştur.

Eski kervansaray ve köy odaları kültürünün günümüz Türkiye’sindeki karşılığı, çeşitli kamu kurumları ve özel müesseselere ait misafirhanelerdir. Bu kültür biraz farklılaşmış biçimde bugün de yaşamaktadır.

Anadolu’da “Tanrı misafiri” kültürü hala bugün yaşamaktadır ve bu yönde oluşan güçlü bir gelenek devam etmektedir.

Din’in kendisine inanan insanları doğumdan hayatın sonuna kadar yöneten ve yönlendiren bir güç olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla kültürün, onun değerleri doğrultusunda insanlarca üretildiği dikkate alınırsa din’in onun en önemli kaynaklarından birisi olduğunu belirtmek gerekir. Osmanlı’nın son dönemlerinde batının insanı merkeze alan zihniyetinin Anadolu coğrafyasında etkinleştirilmek istenmesiyle din’in kültüre yön veren gücü olumsuz olarak etkilense de tam olarak ortadan kalkmış değildir.

İslam kültürünün temel özelliği dünya ahiret, madde mana, ruh beden, birey toplum ve ilim din arasındaki ahengin korunmuş olmasıdır.

Kültür, bir toplumun geniş anlamda inanç değerleri doğrultusunda oluşturduğu düşünce ve davranış kalıpları olarak görülebilir. Bu davranış kalıpları zaman içinde geleneğe dönüşür ve toplumun kendisine özgü karakterini oluşturur. Gelenek hâline gelmesiyle kendine özgü bir yaptırıma da kavuşur. Çünkü toplum kendi değerlerine ya da ondan doğan kültürel formlara aykırı söz ve eylemleri beğenmeme, kınama, dışlama gibi müeyyideleriyle kısıtlama yoluna gider.

İslam kültürünün temel özelliği dünya-ahiret, madde-mana, ruh-beden, birey-toplum ve ilim-din arasındaki ahengi korumuş olmasıdır. İslam evrensel ve sürekli bir dindir. Bütün insanlığı kendisine uymaya davet etmektedir. O bütün insanlığın ihtiyaçlarını sürekli karşılayabilmek için evrensel ilkeler getirmiştir. Ayrıntılar ise insanlığın menfaatinin sabit olduğu hükümlerden oluşur ve bunların sayısı da oldukça azdır. *Din’in kültürel formları ülke ve toplumlara göre ya bu ayrıntılı hükümlerin özünü zedelemekten oluşmuş ya da din’in temel ilkelerinin işletilmesinden doğmuştur. Dolayısıyla rafine olmuş gelenek şeklinde yaşayan kültürel değerlerin temelinde din’in ana ilkeleri ve değerleri vardır. Bu doğrultuda her toplum bu tür uygulamaları kendi tabii ortamında oluşturur. Bunların yerel özellik taşımasının, farklı toplumlara göre değişiklik arz etmesinin bir Müslüman açısından sorun teşkil etmesi bir yana tam aksine bunlar İslam’ın evrenselliğini ve dinamizmini de gösteren zenginliklerdir.* Çünkü şekiller yerel motif taşısa da değer sabit, kök ve menba birdir. Burada dikkat edilmesi gereken husus kültürel değerlerin din hâline gelerek onun yerini alan bir yaşam biçimine dönüşmemesi ya da İslam’ın ruhuna ters, Kur’ân ve hadislerle açıkça çatışan bir uygulama hâlini almamasıdır. Toplumda egemen olan kültürü / kültürel değerleri Hz. Peygamber’in sapıklık olarak tanımladığı *bid’*atten ayıran ölçü de budur. Bu sebeple kültürel formlar din değildir; dinîdirler.

Anadolu kültüründe yardım talebiyle gelenleri boş döndürmemenin itici güçlerinden birisini “her isteyen Hızır bil” sözü oluşturur.

Değerleri çerçevesinde sanatını, estetik anlayışını, edebiyatını, kültürel ilişkilerini oluşturmamış kuru bir dindarlık anlayışı insanı bir bütün hâlinde kavrayamaz. Bu açıdan kültürel formlar çok önemlidir. Dinî hayatı canlı tutan ve din’in toplumun çeşitli alanlarında yaşamasını sağlayan da bu kültürel yapıdır.

Anadolu insanının kandil kutlamaları, mevlit geleneği, yöresel bazı evlilik merasimleri, giyim-kuşam biçimleri, cemaatle kılınan namazlardaki müezzinlik uygulamaları, bazı yörelerde cumanın gelişini haber verme anlamında perşembe salâları, Cuma namazına belli bir süre kala namazı hatırlatıcı salâ okunması din’in Türk toplumunda oluşturduğu kültürel formlarına örnek olarak zikredilebilir.

Ana çerçeve içinde kalmak kaydıyla giyim-kuşam tarzları, ikram biçimleri, bayramlaşma kültürü bunlar arasında günlük hayatta en çok göze çarpanlardır. Mistik karakter arz eden şahıslar üzerinden verilen mesajlarla desteklenen kültürel formları da burada zikretmek gerekir. Mesela Anadolu kültüründe yardım talebiyle

gelenleri boş döndürmemenin itici güçlerinden birisini “her isteyen Hızır bil” sözü oluşturur. Bu konuda anlatılan Hızır kıssaları yardımlaşmada motive edici önemli bir güç olmuştur.

Anadolu insanının kültürünü yaşatan ve yaygınlaştıran bazen klişe bir söz de olabilmektedir. Mesela arkadaşlarının içinde bir şey yiyen bir çocuğa velisi tarafından hatırlatılan “gören gözün hakkı var, dolayısıyla görene vermelisin” sözü paylaşım kültürüne katkı sağlayan önemli bir ifadedir.

Anadolu’da akrabalık ilişkilerinden doğan önemli ve güçlü bir kültürel yapı oluşmuştur. Dinî literatürde sıla-i rahim denilen “akrabalarla sıkı ilişki içinde olma” görevi sadece Müslüman akrabalar arasında değil Müslüman’ın kâfir akrabalarına karşı da hassasiyet göstermesi gereken bir ödev sayılmıştır (Buhârî, “Hibe”, 29, “Edeb”, 7-9; Müslim, “Zekât”, 50). Hem iyiliği hem de akrabalık bağına gözetmeyi birlikte yerine getirme imkanı verdiği için akrabaya yapılan iyiliğin daha faziletli olduğu (Tirmizî, “Zekât”, 24, 26; Nesâî, “Zekât”, 22, 82), akrabalarla bağı kesmenin Allah ile irtibatı koparmak anlamına geldiği bizzat Hz. Peygamber tarafından ifade edilmiştir (Buhârî, “Edeb”, 13; Müslim, “Birr”, 16). Bu sebeple akraba ziyaretlerine büyük önem verilmiş ve bu çerçevede belli bir kültür oluşmuştur. Akrabalarla irtibat sürekli tutulmakla birlikte özellikle uzun süreli ayrılık veya sefer dönüşlerinde, bayramlarda, akrabayı ilgilendiren sevinç ve tasa günlerinde ziyaret bir gelenek hâlini almıştır. Büyüklerin ellerinin öpülmesi, küçüklerinin kucaklanması, yaşlılarla toka yapılması, belli ikramlarda bulunulması, hediyeleşme bunlar arasında sayılabilir.

Hz. Peygamber’in ilim öğrenmenin her Müslüman erkek ve kadına farz olduğunu bildiren hadisteki (İbn Mâce, “Mukaddime”, 17) “ilim” kelimesi davranış bilgisi anlamına gelen “ilm-i hâl” geleneğinin oluşmasında önemli rol oynamıştır. İlmihaller iman esasları, ibadetler, günlük hayattaki ilişkiler (mu’âmelât), helâl ve haram, ahlak konuları, Hz. Peygamber’in hayatı (siyer), bazen diğer peygamberlerle ilgili özlü bilgilerin yer aldığı pratik eserlerin oluşmasına imkân sağlamıştır. Mesela XVI. yüzyıldan sonra yazıldığı tahmin edilen ve zamanımıza kadar etkisini sürdüren *Mızraklı İlmihal* sıbyan mekteplerinde, camilerde, köy odalarında ve evlerde yaygın olarak okunmuş ve halkın din anlayışını etkilemiş ve biçimlendirmiştir.

Her Müslüman’ın bilmesi gereken inanç (akaid) ve ibadet konularını özetleyen “otuz iki farz” ile ahlâk ve görgü kurallarının yanı sıra ilmihal bahislerini kısaca içeren “elli dört farz” kültürü Osmanlı dönemi Müslümanları ile Cumhuriyet sonrasında da Müslüman kesim arasında önem verilerek uzun süre yaşatılmıştır.

İlmihaller ve otuz iki veya elli dört farz türü pratik dinî bilgi veren kitap ve kitapçıklar din kültürünün toplumun çeşitli kesimlerine yaygınlaşmasında büyük rol oynamıştır. Özellikle farzlar bu yolla günlük hayatta sürekli gündemde kalarak kolaylıkla öğrenilmiştir. Ayrıca köy odalarında yakın zamana kadar çocuklara öğretilen kalıcı bilgiler bu yolla sağlanmıştır. Otuz iki farz İslam’ın şartları (5), iman şartları (6), abdestin farzları (4), guslün farzları (3), teyemmümün farzları (2) ve namazın farzlarından (12) oluşur. 54 farz ise bunlara ilaveten tevekkül, sabır, kullukta samimiyet (ihlas), kanaat, şükür, emanete riayet, dürüstlük, ana-babaya saygı gibi diğer dinî görevlerden oluşmaktadır.

İlmihaller, din kültürünün toplumun çeşitli kesimlerine yaygınlaşmasında büyük rol oynamışlardır.

İslam toplumlarında hukuktan önce “kul hakkı” temelli sorumluluk bilinci hakka saygı kültürü oluşturmada güçlü bir etkiye sahip olmuştur.

Ramazanlarda iftar ve sahur ikramları, günümüzde iftar çadırları oruç tutanın sevabı kadar ecre nail olmayı ifade eden hadisin kültürel biçimidir. Ramazan aylarında insanları sahurda davul çalma, iftarda ise ezanla birlikte top atma Anadolu’da halka yaşayan bir gelenektir.

Anadolu kültüründe çay kahve ikramı “Kim Allah’a ve ahiret gününe iman ediyorsa misafirine ikramda bulunsun” hadisinin en pratik ve yaygın şeklidir. Dostluğa vesile olan bu sembolik ikramın değerini “bir fincan kahvenin kırk yıl hatırı vardır” sözü veciz biçimde ifade eder.

İslam toplumlarında hukuktan önce “kul hakkı” temelli sorumluluk bilinci hakka saygı kültürü oluşturmada güçlü bir etkiye sahip olmuştur. Zira bir hakka tecavüz söz konusu olduğunda onu sadece sahibi bağışlar. Allah kul hakkını bağışlamamaktadır. Bunun sonucunda Türkiye’deki Müslümanlar arasında bir kişinin ikamet ettiği yerden hacc, askerlik, eğitim öğretim, iş gibi uzun süreli ayrılıklarda ya da cenazelerde kul hakkı ihtimaline karşılık bir helalleşme kültürü oluşmuştur. Eğer haksızlıkta biraz da zorbalık kullanılmışsa “mazlumun ahı” söz konusudur ve onun ahı yerde kalmaz. Bu “mazlumun bedduasından sakının” hadisinin (Tirmizî, “De’avât”, 128; Ahmed b. Hanbel, II, 343) günlük dildeki ifadesidir.

“Helal lokma” ya da “kursağından haram geçmedi” ya da “helal süt” ifadeleri kazançta da helalin önemine vurgu yapan ifadelerdir. Günlük dildeki bu tür ifadeler, çeşitli konuşmalarda ve yeri geldikçe ikili sohbetlerde tekrarlanarak sözlü kültür hâlinde kuşaktan kuşağa nakledilmiş ve Anadolu insanının zihninde en küçüğünden büyüğüne kadar bu hassasiyetin yaşaması sağlanmıştır. Ayrıca bu ifadelerin etkinliğini sağlama amaçlı menkıbeler de Anadolu kültüründe yardımcı unsur olarak kullanılmıştır. Mesela izinsiz olarak birisinin elmasına diken batırıp onun suyunu ağzına alan hamile kadının doğan çocuğunun belli bir yaşa geldiğinde halkın su ihtiyacını karşılayan boruyu delmesi örnek olarak zikredilebilir.

İslam’ın varlıkla ilişkide en fazla değer verdiği şey nezakettir. Medeniyete yakışan en temel dinamik de budur. Mesela Kur’ân-ı Kerîm, infakın sırf Allah rızası için yapılmasını ve yardım edilen kişinin incitilmemesini, rencide edilmemesini özellikle talep eder. Aksi takdirde bu davranışın yardımı boşa çıkarmak anlamı taşıdığını belirtir (Bakara, 2/262, 264). Hz. Peygamber, sağ elinin verdiği sol eli görmeyecek kadar gizlilik içinde verenleri, Allah’ın hesap gününde özel olarak ağırlayacağı yedi grup içinde sayar (Buhârî, “Ezân”, 36, “Zekât”, 13, 16, “Hudûd”, 19; Müslim, “Zekât”, 91). Bu değer üzerine oluşan Osmanlı kültüründe iki uygulama dikkat çekicidir. Bunlardan birincisi zimem defterleri diğeri de sadaka taşları’dır. Zimem defterleri veresiye defterleri demektir. Ramazan ayında zenginler tebdil-i kıyafet yaparak bakkal, manav gibi alışveriş dükkânlarını dolaşırlar veresiye alış-veriş yapıp borcunu hesabına yazdıran fakirlerin veresiye defterindeki hesaplarına bakarlar ve onların borçlarını ödeyerek defterden sildirebilirler, “Allah kabul etsin” diyerek çekip giderlerdi. Böylece ne fakir borcunu ödeyen zengini tanır ve bilir, ne de zengin borcunu ödediği fakiri tanır ve bilirdi.

Hz. Peygamber sevgisinin tezahürlerinden birisi de aynı zamanda uzun bir geçmişe sahip olan ve günümüzde de devam etmekte olan mevlid geleneğidir. Mevlid geleneği de kültürümüzün önemli bir parçasıdır. Kur’ân-ı Kerîm’de Hz.

Mevlid geleneği kültürümüzün önemli bir parçasıdır.

Peygamberin müminler için canlarından bile öncelikli olduğunu bildiren ayetle (Ahzâb, 33/6) peygamberi kişinin kendisi de dâhil her şeyden daha çok sevmenin imanın bir gereği olduğunu bildiren hadisin (Buhârî, “İmân”, 8, “Eymân”, 3; Müslim, “İmân”, 69, 70) kültürel hayatta bir çok tezahürü vardır. Hz. Peygamber’i öven muhteşem şiirler anlamına gelen naatlar, onun fiziki özelliklerini anlatan eserleri ve hüsn-i hat ile yazılmış levhaları ifade eden hilyeler, onun soyundan gelenlerin (seyyid ve şerîf) kayıtlarının tespit edilip özel hizmet vermek üzere kurulan nakîbü’l-eşraflık müessesesi bu sevginin sonucu oluşan kültürel dokudan bir kesittir.

Mısır’da 972 yıllarında Fatimîler döneminde başlayan Hz. Peygamber’in doğumunu çeşitli törenlerle kutlama etkinlikleri İslam dünyasında yaygınlık kazanarak devam etmiş günümüzde de coşkuyla sürmektedir. Özellikle Osmanlı döneminde mevlid kutlamalarına ayrı bir önem verildiği bilinmektedir. Osmanlı’nın ileri döneminde Mevlid Alayı olarak anılan görkemli törenlerde Devlet erkânı Rabiulevvel ayının 12’sinde Sultan Ahmet Camiinde yerlerini alırlar Padişah’ın gelmesinden sonra da vaazlar verilir ve Süleyman Çelebi’nin Mevlid’i okunur peşinden de çeşitli ikramlarda bulunulurdu.

Günümüz Türkiye’de Hz. Peygamber, miladi doğum yıldönümü olan 20 Nisan tarihinden itibaren bir hafta süreyle “Kutlu Doğum Haftası” etkinlikleri çerçevesinde anılmaktadır.

Günümüz Türkiye’inde Hz. Peygamber, miladi doğum yıldönümü olan 20 Nisan tarihinden itibaren bir hafta süreyle Kutlu Doğum Haftası etkinlikleriyle anılmaktadır. Bu çerçevede sempozyumlar, paneller, konferanslar, naat yarışmaları, onu en iyi anlatan bilimsel eser yarışmaları türünden etkinlikler yeni bir formla devam etmektedir.

Anadolu insanında Kur’ân sevgisinin bir ifadesi olarak mushaf’a karşı ayak uzatılmaz. Bu konuda Osman Gazi’nin dilden dile anlatılan tarihi menkıbesinin etkisi vardır. Ayrıca mushafı belden aşağıda tutmama konusunda özel bir çabanın ürünü olarak genç kızların özenle ördükleri kılıfı çeyizlerine koymaları ve saygının bir ifadesi olarak mushafı ona koyarak belden yukarı gelecek şekilde duvara asmaları bir kültür olarak bugün birçok yerde hala yaşamaktadır.

Anadolu insanının Kur’ân sevgisinin bir başka ifadesi onun en güzel yazıyla yazılmasıdır. Bunun için *hüsn-i hat* sanatı doğmuş ve hattatlar onu en güzel şekilde yazabilmenin yarışı içinde olmuştur. Bu sebeple “Kur’ân Mekke’de indi, Kahire’de okundu, İstanbul’da yazıldı” sözü meşhur olmuştur. Sadece mushafın baştan sona yazımı değil bazı ayetlerinin ve hadislerin yazımında da hat sanatı çok değerli bir işlev görmüş, ayetler ve hadisler tezhip sanatının muhteşem bezeğiyle duvarlarda levhalar hâlinde yerini almıştır. Bu yönde oluşan kültür hâlâ devam etmektedir.

Namazı hatırlatan tesbih, takke, seccade kültürü, camilerdeki namaz sonrası tesbih merasimleri Türkiye’deki camilerde uygulanan önemli bir kültürel faaliyettir. Cemaatle kılınan namazların ardından yapılan tesbih töreni, Hz. Peygamber’in otuz üçer defa “Sübhânullah, Elhamdülillâh, Allahüekber” denilmesini tavsiye eden hadisinin (Müslim, “Mesâcid”, 146) bir disiplin içinde uygulamasını ifade eder.

İslam medeniyetini belirleyen en temel unsurlardan birisi de su kültürüdür. Çünkü Müslüman toplumlar medeniyetlerini hayatın temelini ve devamlılığını oluşturan su ile tabiatı imar, temiz bir insan ve çevre üzerine oturtmuşlardır. Zira Hz. Peygamber: “Temizlik imanın yarısıdır” buyurmuştur (Dârimî, “Vudû”, 2). Bu sebeple İslam toplumunu yönlendiren en temel disiplin olan fıkın ana kaynakları

Müslüman toplumların kültüründe pınarın/çeşmenin çok özel bir yeri vardır.

temizlik bahsiyle (Kitâbü’t-Tahâret) başlamaktadır. Bunun sosyal hayattaki yansımaları da her caminin yanına bir hamam ve şadırvanın yapılması şeklinde olmuştur. Çünkü her türlü ibadet Allah’ın huzurunda duruşu ifade ettiğine göre O’nun evine girerek huzur-ı ilâhî’ye çıkacak olan mümine temiz olmak yakışır.

Müslüman toplumların kültüründe pınarın/çeşmenin çok özel bir yeri vardır. Pınar/çeşme, bir canlı, suyundan içtiği sürece yaptırının amel defterini açık tutan bir sevap kaynağıdır. Suyun hayat menbaı olma özelliği de bulununca her bir hayırseverin uğruna çaba sarf ettiği en değerli amel su ile ilgili olanlar olmuştur.

Çeşme aynı zamanda tarihi süreç içinde Müslüman toplumlarda beraber yaşamının ahlakını oluşturan bir eğitim kurumu vazifesi de görmüştür. Söz gelimi bazı fıkıh kitaplarımızda yer alan bilgilere göre kadınların su alacağı zamanlarda erkekler pınar başlarına ya da onlara rahatsızlık verecekleri mesafede oturamazlar. Su alırken ya da hayvanlar sulanırken herkes sırasına riayet etmek ve sabırlı olmak zorundadır. Böylece kul hakkına saygı ile ilgili hassasiyet her an canlı bir şekilde işlenmekte, Kur’ân-ı Kerîm’de en fazla üzerinde durulan erdemlerden sabrın bir davranış biçimi olarak gelişmesine katkıda bulunmaktadır. Bu sebeple Müslüman toplumlarda çeşmenin bir ahlakı, kültürü ve hukuku vardır.

Anadolu kültüründe çeşme başı bazen ayrılığın bazen de kavuşmanın/buluşmanın adresi olmuştur. O sebeple dilimizde ve edebiyatımızda çeşme kültürünün önemli bir yeri vardır. Nurettin Topçu’dan nakledilen “*Şarkın sembolü, bir çınarla çeşme başıdır*” ifadesi de bu gerçeği oldukça veciz bir biçimde anlatmaktadır.

Kültürümüzde su hayrını oluşturan eserlere daha çok *sebîl* adı verilmiştir ki bu kelime hem yolcu (ibnû’s-sebîl) hem de yolu simgeler. Sebîl, Müslüman toplumlarda yoldan geçenlerin ihtiyacı için yol kenarlarına yapılan çeşmeleri ifade ettiği gibi su hayrı Allah’ın rızasına ulaştıran en değerli yollardan olması sebebiyle Kur’an ve hadislerde sıkça geçen *sebîlullâh* (Allah yolu) kelimesinin kısaltılmış hâli olarak kullanılmıştır.

Modernleşmeye paralel olarak dinin hayatla bağlantısının zayıflaması sebebiyle dinin kültür üretme işlevi de eskiye oranla düşmektedir. Bununla birlikte çoğu kere Anadolu toplumunda hala dışarıdan gelen uygulama ve anlayışlarda dinin meşruiyetine başvurulmaktadır. Çünkü bu topraklarda din hala değer koyan ve hayat tarzını belirleyen en güçlü kurumdur.

Kültürümüzde su hayrını oluşturan eserlere daha çok *sebîl* adı verilmiştir ki bu kelime hem yolcu (ibnû’s-sebîl) hem de yolu simgeler.

TÜRKİYE’DE DİNÎ HAYATA VE KÜLTÜREL DOKUYA ETKİSİ BAKIMINDAN MODERNLEŞME

Modernleşme, çok boyutlu bir arka plana sahip olmakla birlikte, bizim toplumumuzda daha çok teknolojik ilerlemeyi ifade eder. Ancak teknoloji transferi ve değişimine eşlik eden ideolojik unsurların da devreye girmesiyle aynı zamanda dinle ilişkili de bir kavram hâline gelmiştir. *Bu sebeple modernleşme deyince, Osmanlının son dönemi ve Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana batının sahip olduğu ileri teknolojiye ulaşmayı amaçlayan “Batılılaşma/çağdaşlaşma*

İlerilik-gerilik ekseninde şekillenen modernleşme tarihi, çeşitli düzeyde çatışmalara konu olmuştur.

ideolojisi”nin ana tezleri akla gelmektedir. Modernleşme tartışmaları değişim süreçlerine eşlik eden, siyasi, iktisadi, hukuku, ahlaki vs. parametreler açısından tamamen din odaklı ve dolayimli konular etrafında devam edegelmiştir. İlerilik-gerilik ekseninde şekillenen modernleşme tarihi, eski kültür unsurları ve bunun ait olduğu dönemlerle, yeni kültür ve onu temsil eden yapı ve dönemler arasında çeşitli düzeyde çatışmalara konu olmuştur. Örneğin Türkiye Cumhuriyeti kültürü ile Osmanlı dönemi kültürü sürekli karşı karşıya getirilmiştir. Radikal batılılaşma yanlıları ile buna karşı değerlerden kopuk değişime direnen yahut serbest değişimi savunanlar arasında ortaya çıkan ilerililik-gericilik ayrımında din-bilim, dindarlık-dinsizlik, hoca- öğretmen, doktor-üfürükçü, mektep-medrese gibi, modernleşme sürecinde yeni ile eski kurum ve değerlerin karşı karşıya getirilmesi yaşanan problemin temel dinamiklerine işaret eder.

Modernleşmenin teknoloji ile doğrudan bir ilgisinin olduğu ve buna da Batı’nın öncülük yaptığı muhakkaktır. Ancak toplumsal tecrübeler benzerlikler arz etmekle birlikte, toplumların değişim süreçleri aynı hız ve hacimde olmak zorunda değildir. Batı dünyasında ileri teknoloji ve modern hayat tarzını kuran süreç, *Rönesans, Reform* hareketleri ve *Aydınlanma* değerleriyle oluşmuş ve kilisenin toplumsal hayatın dışına itilerek devre dışı bırakılması, modernliğin insan ve toplumun dinden özgürleşmesi anlamında değerlendirilmesine sebep olmuştur (Akgül, 1999:63-66).

Kilisenin bilim karşıtı dogmatik duruşu sonucu *bilimin dinin yerini aldığı, insanın tanrılaştığı pozitivism ve hümanizm* (Renan, I, 5; Eliot, 138) akımlarını doğmuştur. Renan bundan sonra *âmentüleri* yalnız bilimin yazacağını (Renan, I, 134), mektebin mabedin gerçek rakibi olduğunu (Renan, I, 130), geleceğin saf dinin *hümanizm* olacağını, burada akıldan başka kılavuzun tanınmadığı, gizli sembollerin, tapınakların, rahiplerin bulunmadığı kiliseler dışı dünyada gönlünce yaşayan bir insanın (Renan, 1965:125-126) ortaya çıkacağını öngörür.

Bu çerçevede, doğruyu ve doğru olanı dinî-metafizik alanlardan ziyade, fizik dünyada, nesnel ve somut gerçeklikler dünyasında aramak gerektiğini iddia eden Pozitivistler, metafizik ve dinî alanı insan hürriyeti ve ilerlemesinin önünde engel görür ve dinin aşılması hâlinde, dinin yerine akla dayalı ve insan refah ve mutluluğunu hedefleyen, doğal- rasyonel bir toplum düzeni oluşturulmasının mümkün olduğunu söyler (Çiğdem, 1993:49).

Türkçe’deki ulema kavramına karşın aydın sıfatı vahyin karanlığından aklın aydınlığına çıkmış insan için kullanılan bir terimdir.

Dinî alanının iyice daraltıldığı klasik modernleşme anlayışı ile birlikte Batı’da insanın hümanist yaklaşımla tanrılaştığı, dinî dışlayan bireysel anlamda seküler tavırların belirleyici olduğu, siyasi manada da laiklik ideolojisinin egemen olduğu siyasal-toplumsal hayat tarzı, teknolojik imkânlarla da birleşince eşyaya, varlığa ve dine bakışın tamamen değiştiği yepyeni bir zihniyet dünyası ortaya çıkardı. Sonuçta, Tanrı’nın yerini insanın, dinin yerini bilimin, vahyin yerini aklın, mabedin yerini mektebin aldığı bir dünya görüşü oluştu ve din ve dünyanın karşı karşıya gelerek çatışmalı bir dünya kurulmuş oldu. Bu etki Türk toplumuna da yansımıştır. Dolayısıyla Cumhuriyet tarihimizde bu tip çatışmalı örneklerin çokça yaşandığı bir devreyi temsil etmektedir. Bu bağlamda Türkçe’deki ulema kavramına karşın aydın sıfatı vahyin karanlığından aklın aydınlığına çıkmış insan için kullanılan bir terimdir.

II. Meşrutiyet döneminde kendilerine *Garpçılar* adını veren Batılılaşma hareketi yanlıları bu alanda yoğun bir tartışma başlatmışlar daha sonra onların fikirleri kurulan yeni Cumhuriyet’in resmî ideolojisinin de önemli unsurlarını oluşturmuştur (Hanioglu, 1992:148). Latin harflerinin kabulü, kanunların batıdan iktibas, kılık kıyafet, siyasal anlamda laiklik, eğitim öğretim politikası bunlar arasında sayılabilir.

Modernleşmenin ölçüsü olarak kadın giyimi ve kadının toplumsal hayatta aldığı rol önemli bir ölçü sayıldığından muhafazakâr kesimle batıcılar arasındaki gergin ilişki bu alanda yaşanmıştır. Batıcıların kadınlara çeşitli hakların verilmesi ve dinî makamların bu konuya karışmamalarını istemeleri ilginçtir. Türkiye’de çok uzun süre gündemi meşgul eden başörtüsü ve İmam-Hatip Lisesi merkezli tartışmalar modernlik-gelenekçilik geriliminin hâlâ devam ettiğini gösteren önemli örneklerdir.

Başta Abdullah Cevdet, Beşir Fuad, Kılıçzâde Hakkı, Baha Tevfik, Tevfik Fikret ve Celâl Nuri olmak üzere Batıcılığın önde gelen isimleri yazdıkları birçok yazıda, geri kalış konusundaki temel tezlerini din ve Osmanlı’nın mevcut içyapısı üzerine kurmuşlar, bunun yegâne çözüm yolunun da âbâb-ı muaşeret kuralları da dahil olmak üzere bütünüyle Batı’nın taklit edilmesi, Asyalı kafaların Batılılaştırılması olduğunu dile getirmişlerdir. Hatta bunlardan bazıları o derece ileri gitmişler ve öyle bir komplekse girmişlerdir ki tedavisi yoktur. Mesela Abdullah Cevdet Avrupa’dan damızlık adam ithal edip neslin ıslahını, Hüseyin Cahit Yalçın da Arap harflerinin atılıp Latin harflerine geçilmesini önermişlerdir.

Batıcıların din karşıtı fikirlerine ve tercüme ettikleri eserlerdeki iddialarına karşı oldukça tutarlı ve nitelikli cevapları içeren çalışmalar yapılmış ve İslam klasiklerinin bir kısmı Türkçe’ye çevrilmiştir. Bu hususta aktif rol oynayanlar arasında Ali Suâvi, İngiliz Kerim Efendi, Ahmed Midhat, Harputlu Hoca İshak Efendi, Ömer Hilmi Efendi, Cevdet Paşa, İsmail Ferid, Harpûtîzâde Mustafa, Şehbenderzâde Ahmed Hilmi, İsmail Fenni, Said Hâlim Paşa, Ahmed Naim, Mehmed Akif, Elmalılı Hamdi Yazır, Ö. Ferit Kam, M. Ali Ayni, Ahmet Hamdi Akseki, Mümtaz Turhan, Ali Fuat Başgil sayılabilir.

Batılılaşma taraftarı aydınların en önemli hatası İslam’a kilise kültürü açısından yaklaşımları ve Hristiyanlıktaki problemlerin İslam’da da var olduğu ön kabulüyle hareket etmeleridir. Daha çok Batıda eğitim görmüş olan bu insanların İslam’ın ana kaynaklarını okuyup anlayabilecek metodolojik bilgiye ve donanımına sahip olmamaları da İslam’a karşı oluşan ön yargıda etkili olmuştur. Batıcıların, Batının sahip olduğu teknolojik üstünlük karşısında girdikleri aşağılık kompleksi ve kilise bilim çatışmasının serüveninin de din karşıtlığında etkili olduğunu belirtmek gerekir.

Değişen dünyada, bu gün dünyanın içinde bulunduğu aşamalara göre modernleşme ve din ilişkilerinin yavaş da ilerlese olumsuzdan olumluya doğru bir değişim gösterdiği dikkati çekmektedir. Bugün artık din ve modernliğin karşıtlığından ziyade etkileşiminden bahsedilmektedir. Son tahlilde, eskiden modern hayat denildiğinde sadece teknolojik imkânların kolaylaştırdığı bir dünya değil, aynı zamanda din ile ilişkilerin sınırlı olduğu bir zihniyet de ifade edilmiş olmaktadır. Ancak günümüzde modernleşme sürecine eşlik eden yeni dinî

Batılılaşma taraftarı aydınların en önemli hatası, Hristiyanlıktaki problemlerin İslam’da da var olduğu ön kabulüyle hareket etmeleridir.

hareketler veya yeni dindarlık anlayışları mevcuttur. Yine modernleşme doğrusal bir çizgi izlemekten ziyade, farklı çizgilere sahip olabilmektedir. Bunun sonucunda modernleşmiş bireylerde ve toplumlarda dinden uzaklaşma, dinin ortadan kalkması yerine belli ölçüde yeniden dine dönüş hareketleri gözlemlenmektedir.

DİN-SİYASET İLİŞKİSİ

Din-siyaset ilişkisi tarihin en çetrefil, en hassas konularından birisidir. Batıda modern devletin doğuşuyla birlikte kilise tecrübesinin oluşturduğu olumsuzlukla dinin siyaset üzerindeki etkisi tamamen, sosyal hayattaki işlevi de büyük ölçüde sınırlandırılmıştır. Böylelikle din, toplumsal alanının kenarında, özerk bir yere sahip olmuştur. Türkiye’de batılılaşma süreciyle birlikte İslam dininin siyasetle ilişkisi de tartışılmıştır. Bu bağlamda *laiklik* öne çıkan kavram olmuştur.

Laikliği anlamak için onu ortaya çıkaran sebepleri bilmek gerekir. Laiklik, Hristiyan dünyasıyla ilgili iki temel probleme çözüm olarak ortaya çıkmış ve uzlaşma sağlamıştır. Birincisi Hristiyanlık 380 yılında Roma’da devlet dinî hâline geldikten kısa bir müddet sonra devlet yönetimini ele geçirmiş böylece din ve devlet işlerinin tamamı ruhban sınıfının eline geçmiştir. Onlar Tanrı adına devleti yönetmişler, din gücüyle yönetim gücünü birleştirerek bir anlamda Tanrılaşmışlardır. Bu yönetim biçimine teokratik düzen denir. Bu düzende yöneticiler, yetkiyi Tanrıdan almaları sebebiyle eylemlerinden dolayı sorgulanamazlar, onlar ise herkesi sorgulayabilir ve gerektiğinde Tanrı adına cezalandırabilirler, vergi koymak gibi diğer her türlü tasarruflarda bulunabilirler. Çünkü kendileri İlahi yetkiyi kullanırlar.

Hristiyan toplumlarda farklı inançlara hayat hakkı tanınmamıştır.

İkincisi Hristiyan dogmalarının ortaya çıkardığı din savaşları ve mezhep kavgalarıdır. Halkın kralın dininden olma zorunluluğu bunlardandır. Bu dogma sebebiyle Hristiyan toplumlarda farklı inançlara hayat hakkı tanınmamıştır. İkincisi kilisenin mutlak kurtuluşu temsil ettiği inancıdır. Bunun sonucunda her mezhebin kilisesi kurtuluşu kendisinin temsil ettiği inancıyla diğerlerini heretik (sapkın) saymıştır. Bu da yüz yıllar boyunca sürüp giden mezhep çatışmalarını beraberinde getirmiştir. Üçüncüsü de Hristiyanların zorla dine sokmayı dinî bir görev kabul edip diğer inanç sahiplerini kendi dinlerine döndürmek için her türlü baskıyı görev saymaları ve bunun doğurduğu şiddet sorunudur.

Bunlar batı Hristiyan dünyasında laiklik ideolojisini hazırlayan ana sebepler arasındadır. Buna göre batı dünyasında laiklik, yönetimin ruhban sınıfının elinden kurtarılarak beşerileştirilmesi ve tasarruflarından dolayı sorumlu tutulabilmesi, böylece bir zulüm aracı olmaktan çıkarılması; bir ülkede bütün inançlara yaşama hakkı tanınması ve dine girip çıkmanın serbest olması, din özgürlüğünü temin etmeyi amaçlayan bir uzlaşma rejimi olarak doğmuştur.

İslam dininin siyasetle ilişkisine de yer vermek gerekirse ana hatlarıyla şunu söylemek mümkündür. İslam’da ruhban / din adamları sınıfı yoktur ve insanlar doğrudan Allah’a bağlanırlar, dua ederler ve günahları için sadece Ondan af dilerler. Dolayısıyla İslam açısından yönetim de beşeridir ve sorgulanabilir bir özelliğe sahiptir.

İslam, yönetimle ilgili temel esasları belirlemiş ve bunların zaman-zeminin ihtiyaçlarına göre işletilmesini de tamamen insanlara bırakmıştır.

İslam dini, görev dağılımında ehliyet ve liyakati esas almaktadır.

Şura, aileden devlete varıncaya kadar bütün kurumsal yapılarda idarecinin esas olması gereken en temel ilkedir.

İslam, yönetimle ilgili ayrıntıya girmeyip temel esasları (genel ilkeleri) belirlemiş ve bunların zaman-zeminin ihtiyaçlarına göre işletilmesini de tamamen insanlara bırakmıştır. Bu prensipler şunlardır:

1. Katılımcılık: *Devlet başkanını halk seçer: Buna bey’at denir. Bey’at yöneticinin adaletli davranacağına halkın da adil olduğu sürece kendisine itaat edeceğine dair yapılan bir sözleşmedir.* Bu sosyopolitik akit, onun eylemlerini denetlemek suretiyle aktif olarak yönetime katılmayı adaletten ayrıldığına görevden uzaklaştırmayı, şiddet ve hakarete varmadan özgürce eleştiri ve muhalefet etme hakkını da kapsar. Her iki taraftan da sözleşmeye aykırılık onu bozma anlamına gelir.
2. Tenkit Edebilme Özgürlüğü: *Devlet uygulamalarına karşı eleştirel yaklaşımlar her zaman mümkündür ve esasen bu alandaki özgürlük yani muhalefet edebilme yönetime en değerli katkıdır.* Bizzat Hz. Peygamber bu konudaki en anlamlı sözü söylemiştir: “Cihadın en üstünü zalim hükümdara karşı hak ve adaleti haykırmaktır” (Ebû Dâvûd, “Melâhim”, 17; Tirmizî, “Fiten”, 13; Nesâî, “Bey’at”, 37). Ayrıca kurallara aykırı emirlere itaat yükümlülüğü de yoktur (İbn Hişâm, 1955, IV, 661; Taberî, 1960, III, 210). Yapıcı tenkitler fikirlerde olgunluğu sağlayan bir özelliğe sahiptir. İslam’ın temel kaynakları açısından muhalefet Müslümanların yabancı olduğu bir kavram değildir. Sahabe birçok konuda bir beşer olarak karar verdiğinde Hz. Peygamber’e: “Ya Rasulallah! Bu senin görüşün mü yoksa vahiy eseri mi” diye sorduklarında kişisel görüşlerine zaman zaman itiraz etmişler ve o da kabul etmiştir.
3. Liyakat Sistemi: İslam dinî, görev dağılımında ehliyet ve liyakati esas almaktadır. *Görevlinin de bu emanet sorumluluğu içinde hareket etmesi esastır. “Allah size emanetleri ehline vermenizi, insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder” ayetiyle görev dağılımındaki ana ilkeyi bizzat Kur’ân-ı Kerim belirlemiştir* (Nisâ’, 4/58). Buna göre görev bir emanettir ve ehline verilmelidir. Hz. Peygamber kendisinden görev (valilik veya vergi memurluğu) isteyen Ebû Zer el-Gifârî’yi: “Sen güçsüzsün, bu iş bir emanettir, emanet ise hakkı ile eda edemeyen ve üstesinden gelemeyen kişi için kıyamet gününde perişanlık ve pişmanlık doğurur” (Müslim, “İmâret), 16; Ahmed b. Hanbel, V, 173) diyerek istediği göreve tayin etmemiştir. Bu sebeple Hz. Peygamber işler ehline verilmediğinde o işin kıyametinin kopacağını belirten hadisiyle o işten beklenen sonucun alınmayacağını beyan etmiştir (Buhârî, “Rikâk”, 35; Ahmed b. Hanbel, II, 361). Bu tutum görev dağılımında toplum düzenini sarsan adam kayırmacılık, torpil, akrabalık vb. unsurları ortadan kaldıran bir özellik arz etmektedir.
4. Emanet Sorumluluğu: Buna göre devlet görevlileri daha önce aralarında hediyeleşme ilişkisi bulunanlar dışında kimseden hediye kabul edemezler. Hz. Peygamber bunu yasaklamıştır (Ahmed b. Hanbel, V, 424). İslam âlimleri arasında şu söz meşhurdur: “Hediye kapıdan girince emanet (görev bilinci) bacadan çıkar” (Serahsî, XVI, 82).

5. Şura: Şura, aileden devlete varıncaya kadar bütün kurumsal yapılarda idarecinin esas alması gereken en temel ilkedir. Buna göre kişinin kendisini ilgilendiren durumlarda istişarede bulunması sünnet ise de devlet idarecilerinin toplumu ilgilendiren konularda o meselenin uzmanları ile istişarede bulunmalarının hükmü konusunda farklı görüşler olmakla birlikte hâkim görüş bunun farz olduğu yönündedir (Âl-i İmrân, 3/159; Şûrâ, 42/38). İslam âlimleri şura ilkesinin despotizmin oluşmasının engeli olduğu görüşünü savunurlar. Günümüzün referandum uygulamaları bu kavramın çağdaş bir tatbikatıdır.
6. Hukukun Üstünlüğü: Gücün hukukta toplanması ve yargı önünde eşitlik ilkesi günümüz hukuk kavramıyla hukuk devleti ya da hukukun üstünlüğü prensibinin teminatıdır. *Hukuk karşısında en sade vatandaşın devlet başkanına kadar hiçbir kimsenin ayrıcalığı yoktur ve herkesin tasarrufları yargı denetimine açıktır.* Haklı olma noktasında kişinin dinî, dili, soyu, makam ve mevkii üstünlük konusunda belirleyici olmadığı gibi haksızlık yapılmasına da sebep değildir. Bu sebeple haklı olan haklılığını ispat ettiği müddetçe bu dünyada, eğer ispatsız kalırsa hiçbir şahit, belge ve delile ihtiyaç duymadan her şeyi bilen Allah'ın huzurunda hakkını alacaktır (Ahmed b. Hanbel, 235, 323, 363, 442). Çünkü hiçbir hak zayi olmadığı gibi hakkını da ancak sahibi affedebilir.
7. Yargı Bağımsızlığı: *Hukuk devleti ilkesinin temini yolunda İslam'ın en fazla önem verdiği husus yargıç güvencesi ve yargı bağımsızlığıdır.* “Allah adalet ve iyiliği emreder” ayeti (Nahl, 16/90) buna işaret eder. Yargıç güvencesi ve yargı bağımsızlığı herhangi bir suiistimal olmadıkça görevden alınamaması ve kararına dışarıdan müdahale edilememesinin teminatıdır. Hukuk devleti ilkesinin kalbini oluşturan bu ilkeye göre statüsü ya da görevi ne olursa olsun tasarruflarının yargı denetimine açık olmasını gerektirir.
8. Âdil Yargılama Esasları: Ceza adaleti açısından da genellik ilkesi (Buhârî, “Hudûd”, 11,12; Ebû Dâvûd, “Hudûd”, 4), suç ve cezada kanunilik ve şahsilik ilkeleri (En’âm, 6/164; Fâtır, 35/18; Necm, 53/38-39), suç-ceza dengesi (Bakara, 2/194; Şûrâ, 42/10), masumiyet karinesi (Mecelle, md. 8), şüphenin sanık lehine yorumlanması (İbn Mâce, “Hudûd”, 5), cezaların geriye yürümemesi (Bakara, 2/275; Nisâ’, 4/22-23; Maide, 5/95; Enfâl, 8/38), savunma hakkı (Tirmizî, “Ahkâm”, 5; Ahmed b. Hanbel, I, 90, 96, 111, 149) gibi İslam’ın öngördüğü ve ceza hukukuna öncülük ettiği hukuk devleti ilkesinin en önemli prensiplerindedir. Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan bu ilkeler peygamberin uygulamalarındaki sayısız örnekle somutlaşmıştır.
9. Dinî Özgürlük ve Zorlamanın Olmaması: Diğer önemli bir husus da İslam, insanların dine girmesi için bütün çeşitleriyle baskıyı yasaklamıştır (Bakara, 2/256; Yunus, 10/99). Dolayısıyla inanç irade işi olduğu için ve insanın kalbini ilgilendirdiğinden zaten baskı ile bir netice alma imkânı yoktur.

İslam, insanların dine girmesi için bütün çeşitleriyle baskıyı yasaklamıştır.

TÜRKİYE’DE DİNİ GRUPLAR

Türkiye’de dinî gruplarla ilgili bilimsel verilere dayalı ciddi çalışma eksikliği vardır. Yapılan çalışmalar da daha çok ideolojik temelli ve sübjektif karakter taşımaktadır. Bunun da iki sebebi vardır. *Ülkemizde ideolojik kırılگانlıkların derinlikli oluşu bir probleme objektif olarak bakmayı zorlaştırmaktadır. Bu bağlamda karşı karşıya olunan sorun, Türkiye’deki dinî cemaatler, gruplar sosyolojik anlamda, sosyal hareketler, sivil toplum veya yeni dinî hareketler olarak ele alınıp alınamayacağı tartışmalarıdır. İkincisi de, yine birinci ile alakalı olarak, dinî grup veya cemaatlerin sosyolojik kavramlarla örtüşürmekte zorlanılan yapılarıdır. Zira birçok cemaatin bizzat kendisinin ideolojik bir yapı karakteri taşımasıdır.* Elbette bunun tarih ve toplumsal değişim süreçleriyle ilintili çok değişkenli açıklamalar yapılabilir; ancak burada genel bir bakışla yetinilecektir.

Türkiye’deki dinî gruplar ve hareketlerin bir kısmı dinî-tarihi sürekliliklerin yansıması olduğu gibi, bir kısmı da modernleşme sürecinin etkisiyle oluşan yeni dinî hareketler özelliği taşımaktadır. Örneğin tarihi süreklilikleri olan tarikat grupları ile Gökkuşuğu İstanbul Kadın Platformu bu iki farklı yapılanmaya işaret etmektedir.

Dinî hareketlerin ortaya çıkışını hazırlayan birçok sebep zikredilebilir. Ancak insanın sosyal bir varlık olduğu gerçeği, insanı saran doğal, toplumsal şartlar, dinin normlarının farklı yorumları, dinî anlama ve açıklama noktasında zaman ve zemine göre farklı yöntemlerin belirlenmesi çeşitli anlayış, ekol ve akımları (mezhep, tarikat, cemaat) ortaya çıkarmaktadır. Tarihi süreç içerisinde bahse konu olan farklılıklar sebebiyle bütün büyük dinler içinde dinî gruplar hep mevcut olmuştur.

İslam toplumlarında ortaya çıkan dinî gruplar, sosyoekonomik ve siyasal ortamlardan güç alsalar da, Kur’ân-ı Kerim’in Peygamber’e görev olarak belirlediği tilavet, tezkiye, kitap ve hikmeti öğretme görevinin (Bakara, 2/129, 151; Âl-i İmrân, 3/164; Cuma, 62/2) birini öne çıkaran sırf dinî kurumlar olarak değerlendirilebilir.

Tilavet, Kur’ân’ın usulüne uygun şekilde okunmasıdır. Tezkiye ise, İslam ahlakını ve kalp temizliğini merkeze alan bir çabayı ifade eder. Bu dinin *irfan* boyutunu oluşturur ve onun ana ekseninde *zühd* kavramı yer alır. Allah sevgisi dışında (mâsivâ) bir şeye gönül bağlamama, eldeki imkânları diğer insanlarla paylaşma (bezl), başkasını kendine tercih etme (isâr), diğer insanlara hizmeti ilke edinme gibi esaslar *zühd* kavramının çerçevesine girer. İslam toplumlarında bu yönde oluşan bir tasavvuf kültürü mevcuttur ve tarikatlar bu yönde çaba sarf eden kurumlar olarak ortaya çıkmıştır. Tasavvuf, zühdün bilimsel boyutunu ele alırken tarikatlar onun toplumda hâkim kılınması çabasını üstlenmiştir. *Tekkeler* de bu bağlamda birer tarikat kurumudur.

Tarikatlar bir şeyh-mürît ilişkisi etrafında örgütlenmiş yapılarıdır. Şeyh, manevi liderlik özelliği olan bir âlimdir. Hem şer’î ilimleri hem de tarikat esaslarını bilir. Mürîtlerini eğitime ve hayra yönlendirme esaslı görevidir. Tarikatlar, tarihi süreçte İslam ahlakının üst boyutu olan *zühd*’ün toplumun bütün katmanlarına yayılmasında etkili olmuşlardır. Zaman içinde bazı tarikatlardaki yozlaşmalar bir takım eleştirilere konu olmuştur. 1925 yılında çıkarılan bir kanunla tekke ve

Tarihi süreç içerisinde bütün büyük dinler içinde dini gruplar hep mevcut olmuştur.

1925 yılında çıkarılan bir kanunla tekke ve zaviyelerin kapatılmasını konu alan kanunla tarikatların faaliyetlerine son verilmiştir.

zaviyelerin kapatılmasını konu alan kanunla tarikatların faaliyetlerine son verilmiştir.

Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geleneksel dinî kurum ve yapıların ilgasından sonra, modern siyasi-toplumsal şartlarla etkileşim içerisinde yeni dinî yapı ve gruplar teşekkül etmiştir. Ülkemizde tarikatlar önceki dönemler kadar dinamik olmasa da bugün de yaşamaktadır. Ne var ki günümüz tarikatlarının birçoğunda genel anlamda zahiri (fıkıh ve diğer dinî ilimler) ve Batını ilim (tasavvuf) geleneğinin kaybolduğunu ve sadece şeyh-mürit ilişkisinin güçlü şekilde yaşatılmaya çalışıldığını belirtmek gerekir.

İlim ve hikmet görevini de fıkıh, kelim ve felsefe üstlenmiştir. Fıkıh Kur’ân’ın hükümlerini, kelim inanç esaslarını, felsefe de hikmet boyutunu üstlenmiştir. Fıkıh ve kelim mezheplerinin yanı sıra felsefi ekoller bu gün de yaşamaktadır. Ülkemiz Müslümanları bu mezhep ve ekollerden birisini benimsemiş ancak bu alanlar daha çok bilimsel faaliyetlerin konusu olmuştur. Özellikle tarikat bağlantılı cemaatler ise karizmatik bir lider etrafında örgütlenen, kurdukları dernekler, vakıflar ve eğitim kurumlarıyla günlük hayatta en aktif gözükten oluşumlardır. İslam’a hizmet ederek Allah’ın rızasını kazanmayı hedeflemektedirler.

Günümüz Türkiyesinde cemaatler klasik anlamda tarikat karakteri taşımasa da mensubu bulunduğu insanlara irfan geleneğiyle örtüşen bir eğitim süreci takip etmektedirler. Bu yönde bir ahlak geliştirilmesi hedeflense de itaat kültürünü güçlendirmesi sebebiyle cemaat yapısının korunmasına da katkı sağlamaktadır. Bununla birlikte yapı gereği birçok cemaat karizmatik liderinin vefatıyla birlikte atomize olmakta ve küçük gruplara ayrılmaktadır. *Bütün cemaatlerin eksiklik gördükleri alanlarda toplumsal faaliyetlere katılmaları, sosyal yardımlara öncülük etmeleri, özellikle üniversite öğrencilerine barınma ve burs sağlama gibi klasik faaliyetleri dışında ülkemizdeki cemaatlerin iki önemli faaliyeti daha dikkat çekmektedir. Birincisi özellikle modern toplumun vazgeçilmez kurumları olan “sivil toplum örgütü” olma yönünde hızlı bir gelişim içinde oldukları, ikincisi de özellikle büyük cemaatler vakıflar yoluyla üniversiteler kurmakta ve akademik çalışmalara ağırlık vermektedirler. Bu iki faaliyet cemaatlere entelektüel bir yapı kazandırması noktasında önem arz eder.*

Son yıllardaki görüntüye bakıldığında cemaatlerin eski ile bağlantılarını koparmamakla birlikte değişen şartlara göre kendilerini konumlandıkları, farklı araç ve stratejilerle modern taleplere cevap vermeye çalıştıkları görülmektedir. Son tahlilde ülkemiz açısından cemaatlere bakıldığında daha çok kendisini dine karşı konumlandırarak Türk modernleşmesine karşı muhafazakâr bir duruş sergiledikleri, faaliyetlerini de bu yönde yaptıkları dikkati çekmektedir.

Özet

• İnanma ihtiyacı doğuştan gelen bir yaratılış gerçekliğidir. Dinler tarihi araştırmaları dinsiz bir topluluğa rastlanılmadığını tespit etmiştir. İlahi dinler ruhlar âleminde Allah’ın insan ile yaptığı Rab kul arasındaki sözleşme hükümlerini belirler. İslam ilahi dinlerin sonuncusu ve mükemmele ulaşılmış biçimdir. İslam bütün dinlerin orijinal esaslarını ihtiva etmesi sebebiyle bütün insanlar ona uymakla yükümlüdürler. Ancak insan irade sahibi bir varlık olduğu için tercihlerinden bizzat sorumlu olması sebebiyle dine girmeye zorlanamaz. İslam, insanın onurlu bir varlık olarak yaratıldığını ve onurunu da insan olmaktan aldığını kabul eder. İnsanlar bir ana-babanın çocuklarıdır. Bu sebeple Müslüman toplumlarda insanlar arası ilişkiler kardeşlik esası üzerine kurulmuştur. Bu anlayış İslam toplumlarında herhangi bir kritere göre ayrımcılığa dayalı sınıfsal bir yapı oluşmasını engellemiştir. İslam toplumlarında sosyal ve kültürel hayatta ilişkileri belirleyen ve önce kurumların oluşmasını sağlayan sonra da işleyişine ruh veren temel dinamik “Allah’ın emrine saygı ve yaratıklarına da şefkat” ilkesi olmuştur. Batının ulaştığı teknolojik gelişme Osmanlı’nın son döneminde Batıcılık akımının oluşmasına sebep olmuş ve İslam’a karşı bir tavır ortaya çıkmıştır. Batıda kilise karşıtlığı üzerine oturan zihniyet, bu akım taraftarlarınınca İslam’a da uygulanmaya çalışılmış, onların etkisiyle Cumhuriyet Türkiye’sinde siyasal ve sosyal hayat bu doğrultuda oluşturulmuştur. Batıda ortaçağ boyunca kilise müspet ilimlerin önünde engel oluşturmuş ve bu tutum, güçlü bir tepki doğurmuştur. İslam’da ise müspet ilimin alanına giren kanunlar bizzat Allah tarafından yaratıldığı için araştırılması özellikle istenmiştir. İslam, ilmin önünde engel olmak bir yana tam aksine onu güçlendiren bir dinamiktir. Kilise müspet ilimle uğraşanları zındık ilan ederken İslam bu tür ilimlerle meşgul olmamanın Allah katında sorumluluk getirdiğine hükmetmiştir. Dolayısıyla Müslümanların geri kalışının din ile bir ilgisi yoktur. Din siyaset ilişkisinde İslam toplumlarında Batı dünyası tarzında bir sorun yaşamamıştır. İslam dini bu alanda evrensel karakter taşıyan temel esasları belirlemiş ve bunların uygulamasını zaman ve zeminin ihtiyaçlarına göre insana bırakmıştır. Müslüman toplumların siyaset zihniyetini Batı toplumlarından ayıran en temel kriter yönetimin beşeri-ilâhi olması; ülkede farklı inanç gruplarına hayat hakkı tanıma, tanımama noktasında ortaya çıkmıştır. Türkiye’de cemaatler daha çok İslam’ın tebliği ve dini kültürü yaşatma hedefine bağlı olarak ortaya çıkmış kurumlardır. Bugün birçoğu sivil toplum örgütü olma yolunda ilerlemekte ve akademik çalışmalara ağırlık vermektedirler.

Değerlendirme sorularını sistemde ilgili ünite başlığı altında yer alan “bölüm sonu testi” bölümünde etkileşimli olarak cevaplayabilirsiniz.

DEĞERLENDİRME SORULARI

1. Müslüman kültüründe insanın bir anne-babadan türemiş olması insana bakışta hangi sonucu doğurmuştur?
  - a) İlişkilerde insan olarak kardeşliğinin esas alınması
  - b) Irk ayrımını kışkırtmaya sebebiyet vermesi
  - c) Gayr-ı Müslimlerin zorla Müslüman yapılmalarının itici gücünü oluşturması
  - d) Din savaşlarına sebep oluşturması
  - e) Farklı gruplara hayat hakkı tanınmamasına zemin hazırlaması
2. Din açısından, onun değerleri doğrultusunda oluşan kültürel formlarla ilgili aşağıdakilerden hangisi yanlıştır?
  - a) Toplumsal hayatta din onlarla dinamizm kazanır.
  - b) Din kültürel formlarla toplumun bütün katmanlarına nüfuz eder.
  - c) Dinin davranış oluşturmaya katkıda bulunur.
  - d) Dini değerlerin kalıcılığına katkıda bulunur.
  - e) Kur’ân ve hadislerde bulunmadığından *bid’attirler*.
3. Müslüman kültür ve medeniyetinin temelini oluşturan ana ilke hangisidir?
  - a) İnsanlara ikramda bulunmak
  - b) Haklı da olsan haksıza hoşgörüyle davranmak
  - c) Allah’ın emrine saygı yarattıklarına şefkatli davranmak
  - d) Tanıdığına tanımadığına selam vermek
  - e) Misafir ağırlamaya önem vermek
4. Osmanlı’nın son döneminde ortaya çıkan Garpcıların İslam ve Müslüman kültürüne yaklaşımlarındaki itici güç ile ilgili aşağıdakilerden hangisi doğrudur?
  - a) İslam’ın ilerlemeye engel bir din olmadığı ancak Müslümanların yetersiz kaldığı
  - b) Osmanlı’nın iç yapısında yapılacak reformlarla batıyı yakalamanın mümkün olduğu
  - c) Müslüman kalarak batının ilim ve tekniğinin alınması gerektiği
  - d) Hıristiyanlıktaki yapının İslam’da da bulunduğu ön kabulüyle İslam’a kilise kültürü üzerinden hücum etmeleri
  - e) İslam ülkeleriyle işbirliğini geliştirerek batının ulaştığı teknolojinin elde edilebileceği

5. İslam ile Ortaçağ Hıristiyanlığı arasındaki karşılaştırmada din-siyaset ilişkisi açısından aşağıdakilerden hangisi doğrudur?
- a) İslam’da yönetim ilahidir, Hıristiyanlıkta yönetim beşeridir.
  - b) İslam’da yönetim beşeridir, her yönetici eylemlerinden hukuka ve halka karşı sorumludur, Hıristiyanlıkta yönetim ilahidir. Tanrı adına ruhban sınıfı yönetir.
  - c) İslam’da halife Allah’ın yeryüzündeki temsilcisidir. Allah dışında hiç kimse ona müdahale edemez. Hıristiyanlıkta ise rahipleri halk seçer. Dolayısıyla halk dilediği zaman görevden alabilir.
  - d) İslami yönetim biçimi teokratiktir. Hıristiyanlıkta demokratiktir.
  - e) Halife dilediği gibi yasa yapabilir. Ruhban sınıfı ise aynı yetkiye sahip değildir.
6. Aşağıdaki ifadelerden hangisi köy odalarını doğru yansıtmaktadır?
- a) Köy odalarında yabancı misafirlere ücretsiz olarak üç öğün yemek verilirdi.
  - b) Köy odaları ticari pansiyon işlevini görürdü.
  - c) Köy odalarında siyaset yapılırdı.
  - d) Köy odalarında cüzi bir ücret mukabilinde otel hizmetleri verilirdi.
  - e) Köy odaları çocuk bakım merkezleriydi.
7. Anadolu’da “Tanrı misafiri” kültürünün kökleri nereye dayanmaktadır?
- a) Şamanizm’e
  - b) Sümer kültürüne
  - c) Hedonizme
  - d) Zenginliğe
  - e) Misafirin ev sahibine duasının Allah tarafından kabul göreceği hadisine
8. “Her isteyen Hızır bil” sözü Anadolu insanının sosyal davranışlarını nasıl etkilemiştir?
- a) Anadolu insanı, Hızır’ı evliya olarak görmüştür.
  - b) Anadolu insanı, Hızır için mevlitler tertiplemiştir.
  - c) Anadolu insanı, yardım talebiyle gelenleri boş döndürmemiştir.
  - d) Anadolu insanı, Hızır’ı yoksul insan olarak görmüştür.
  - e) Anadolu insanı, Hızır ismi taşıyanlara yardımcı olmuştur.

9. Anadolu insanı, sıla-i rahim kültürünü nasıl yaşatmış?
- a) Camilerde mevlit dinleyerek
  - b) Vakıf eserleri kurarak
  - c) Ölenlerine rahmet okuyarak
  - d) Bütün akrabalarıyla sıkı ilişkiler kurarak
  - e) Sıla hasretini türkülerle gidererek
10. İlmihaller ve otuz iki veya elli dört farz türü pratik dini bilgi veren kitap ve kitapçıklar Anadolu’da nerelerde okutulmuştur?
- a) Medreselerde
  - b) İlahiyat fakültelerinde
  - c) Halk evlerinde
  - d) Kütüphanelerde
  - e) Köy odalarında

CEVAPLAR: 1.A, 2.E, 3.C, 4.D, 5.B, 6.A, 7.E, 8.C, 9.D,10.E.

YARARLANILAN VE BAŞVURULABİLECEK DİĞER KAYNAKLAR

- Abdürrezzâk (1983). el-Musannef. Beyrut: el-Mektebetü’l-İslamî.
- Akgül, M. (1999), Türk Modernleşmesi ve Din, Konya: Çizgi Yayınları.
- Apaydın, H. Y. (2006). İlmihal. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Ahmed Cevdet Paşa (1976). Tarih-i Cevdet (sad. Dünder Günday). İstanbul: Üçdal Neşriyat
- Beyhakî (2003), Şu’abü’l-îmân, Bombay.
- Çiğdem, A. (1993), Aydınlanma Felsefesi, İstanbul: Ağaç Yay.
- Dursun, D. (1992). Yönetim-Din İlişkileri Açısından Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din, İstanbul: İşaret Yay.
- Dârekutnî (1966). es-Sünen (nşr. Seyyid Abdullah el-Medenî). Beyrut: Dâru’l-Ma’rife.
- Ebü’l-Bekâ (1998). el-Külliyât. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle.
- Eliot, T.S. (2002). “Hümanizm Üzerine Düşünceler”. Hümanizmin Özü (trc. Ahmet Aydoğan). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Günay, Ü. (2003). “XV. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Sosyo-Kültürel Yapı, Din ve Değişme”. Sos. Bil. Ens. Derg., sy. 14/1, s. 21-48, Kayseri.
- Gündüz, İ. (1989). Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri. İstanbul: Seha Neşriyat.
- Hamidullah, M. (1999). İslam’a Giriş (çev. Cemal Aydın). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Hanioğlu, Ş.-Kutluer. İ. v.dğr. (1992). “Batılılaşma”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.V. 148-186, İstanbul.
- İbn Ebî Şeybe (ts.). el-Musannef, Cidde: Dâru’l-Kible.
- İbn Hişâm (1955). es-Sîretü n-Nebeviyye (nşr. Mustafa es-Sekkâ v.dğr.), Kahire.
- İbn Kayyim el-Cevziyye (1985), Ahkâmu ehli’z-zimme, Beyrut.
- Kâsânî (1910). Bedâi’u’s-sanâi’. Kahire.
- Kelpetin, H. (2000). “İlmihal”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. XXII.139-141, İstanbul.
- Kallek, C.-Kazıcı, Z. (1998), “Hisbe”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, XVIII, 133-145, İstanbul.
- Karatepe, Ş. (1990), Osmanlı Siyasi Kurumları, İstanbul: İşaret Yay.
- Kazıcı, Z. (1988). “Ahilik”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, I, 540-542, İstanbul.
- Köse, S. (2003). İslam Hukuku Açısından Din Ve Vicdan Hürriyeti. İstanbul: İz Yayıncılık.

- Köse, S. (2005). “Din Özgürlüğü ve Barış Yolunda İki Farklı Tecrübe –Dinsel Şiddet Süreci: Hristiyanlık- Farklılıklarla Bir Arada Yaşama Örneği: Müslüman Toplumlar”. İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, sy. 5, s. 13-48, Konya: Mehir Vakfı yay.
- Köse, S. (2007). “Cihad Şiddete Referans Olabilir mi?”, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, sy. 10, 37-70, Konya Konya: Mehir Vakfı yay.
- Köse, S. (2009). “Müslüman Düşüncesinde İnsanın İnsanlığı Sebebiyle Saygının Zirve Noktası –Gayr-ı Müslimlere Mali Yardımın İbadet Kapsamında Oluşu”, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi. sy. 14, s. 49-66, Konya: Mehir Vakfı yay.
- Mehmed Niyazi (1996). Türk Devlet Felsefesi.İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Ocak, A. Y. (1996). Fütüvvetnâme”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.XIII. 264-265, İstanbul.
- Özel, A. (1982).İslam Hukukunda Milletlerarası Münasebetler ve Ülke Kavramı, İstanbul: Marifet yayınları.
- Özel, A. (1996).İslam Devletler Hukukunda Savaş Esirleri, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı yayınları.
- Renan, E. (1965), Bilimin Geleceği (çev. Ziya İhsan), Ankara: MEB Yayınları.
- Serahsî (1324 h.), el-Mebsût, Kahire.
- Taberî (1960), Târîh (nşr. M. Ebü'l-Fazl), Kahire.
- Taş, İ. (2011), Türk İslam Düşüncesi Üzerine Yazılar, Konya: Kömen.
- Toynbee, A.J. (1978), Tarihçi Açısından Din (trc. İbrahim Canan), İstanbul: Kayıhan Yay.
- Topçu, N. (2004), Kültür ve Medeniyet (E. Erverdi-İ. Kara), İstanbul: Dergâh Yay.
- Tuğ, S. (1984), İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fak. Vakfı Yay.
- Türköne, M. (1993), Modernleşme, Laiklik ve Demokrasi, Ankara.
- Uludağ, S. (1996), “Fütüvvet”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, XIII, 259-261, İstanbul.
- Wensinck, A. J. (1936), el-Mu’cemü'l-müfehres, Liden: Brill.
- Yazıcıoğlu, H. (1993), Bir Din Politikası Lâiklik, İstanbul: Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Vak. Yay.
- Zeyla'î (1997), Nasbu'r-râye, Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân.